

Rudarji v naših premogovnikih ob koncu fevdalnega družbenega sistema

Kopanje premoga na slovenskem ozemlju se je moglo zaradi povsem določenega gospodarskega razvoja znatneje razmahniti šele proti koncu 18. stoletja, čeprav sega prva skromna eksploatacija te rudnine v sredino navedenega stoletja. V času, ko se je premogovništvo šele razvijalo, je imelo kopanje železove, svinčeve in živosrebrne rude že kar lepo tradicijo, z njo vred seveda tudi izkušnje glede dolžine delovnega dneva, določanja rudarjeve mezde, organiziranja in vzdrževanja bratovskih skladnic in podobno. Zato dvomim, da bi premogovništvo s svojim kasnim vstopom v zgodovino vneslo kaj bistveno novega v življenje in delo svojih rudarjev.

V tem članku mi gre predvsem le za to, da na osnovi nekaterih domačih in tujih virov osvetlim položaj rudarjev v manjšem številu naših premogovnikov približno v času 1790—1854 in ga nekoliko primerjam s položajem drugih rudarjev in delavcev takratnih časov.

1. Rudarji in podložniki v premogovnikih

Vsi rudniki brez izjeme, ki so bili aktivni v času fevdalnega družbenega sistema, so zaposlovali poleg »pravih rudarjev«, torej poklicnih rudarjev, ki so bili navezani izključno samo na mezdo in jim je bil edini gospodar vsakokratni lastnik rudnika, tudi ljudi, ki so bili v prvi vrsti še podložniki, odvisni od zemljiške gosposke.

Neko poročilo iz poletja 1798 o osebju v premogovniku Vremski Britof direktno pravi,¹ da je personal sestavljen iz »pravih rudarjev« in »podložnikov«. Ker je prav tedaj rudnik, ki je bil last čistilnice sladkorja na Reki (ust. leta 1750), skrčil obseg dela, so bili mnogi domači rudarji (= podložniki) reducirani za nedoločen čas. Podobno istočasno poročilo za Labin, ki je bil tudi last te rafinerije, trdi, da so bili pravi rudarji tujci in pa tamkajšnji domačini-podložniki, da pa so samo tujci (= profesionalni rudarji) imeli določene prednosti. Iz obeh poročil sledi, da so kvalificirano delovno silo sestavljali tuji rudarji (od kod so bili, ni znano), nekvalificirano oziroma pomožno pa podložniki. Ker so bili profesionalci še sorazmerno redki, so uživali določene prednosti, ki jih drugi niso bili deležni.

¹ Arhiv dvorne komore, Dunaj (ADK), Rudarstvo in novčarstvo, Kranjsko, fasc. rd. št. 1625.

Baronu Francu Rakovcu-Raigersfeldtu so leta 1752, zlasti pa 1756, kopali premog štirje kmetje,² v Guttaringu (srednja Koroška) pa sta 1765 kopala premog dva poklicna rudarja iz Lütticha.³ Čeprav nista prav dolgo ostala tam, je gotovo, da so jima pomagali pri delu okoliški kmetje.

Čeprav nimamo točnih statistik o poklicnih rudarjih in podložnikih v naših rudnikih, je jasno, da so do konca fevdalnega družbenega sistema v vseh naših premogovnikih v izdatni meri uporabljali kmečke sinove (morda tudi bajtarje) pri kopanju premoga, zlasti še na dnevnih kopih, kjer je bilo delo enostavnejše (Kočevje, v začetku Zagorje in Trbovlje itd.). V virih, ki jih tu citiram, večkrat naletimo na sezname rudarjev. Navajajo kopače iz Idrije, Bleiberga nad Beljakom, Železarne Kaple in s Češkega.

2. Delovni čas

Skoraj pravilo je bilo, da je rudarjeva izmena, posada ali šiht trajala dnevno po 12 ur. Vendar povsod ni bilo tako. Neko poročilo iz let okoli 1790, ki se nanaša na rudnike železa mislinjske fužine in so bili situirani po pobočjih Pohorja, trdi, da traja tod rudarjev delovni dan 10 ur. Krajši delovni čas gre gotovo na račun oddaljenosti od doma do rudnih jam, ker v samem pobočju ni bilo prenočišč.

V Vremskem Britofu so tudi imeli kot povsod drugod sredi dela eno uro odmora za kosilo in odpočitek. Dopoldanska izmena je trajala 8 ur, popoldansko delo, ki je trajalo 4 ure, so imenovali polizmena. Ista dva izraza so takrat (1798) prakticirali tudi v Labinu.¹ Delovni dan je bil enako deljen.

Po 12 ur so delali vsaj od 1805 dalje (brez dvoma pa od samega začetka), v erarnem ali državnem premogovniku v Zagorju ob Savi⁴ (pričel je obratovati poleti 1803). Temu nasproti so manj precizne določbe za tiste erarne rudarje, ki so delali v »železniških« premogovnikih, to je v tistih erarnih rudnikih, ki so jih eksploatirali od leta 1843 za gradečo železniško progo Dunaj—Trst. Pri nas so bili vsi ti rudniki v slovenskem delu Štajerske. Neko navodilo z Dunaja z dne 25. junija 1847 določa,⁵ kolikšno mezdo naj izplačajo delavcem za 8-urno izmeno. Ker je prav malo verjetno, da bi erarni rudarji leta 1805 delali po 12 ur dnevno, 1847 pa le še po 8 ur, je kazno, da se govori le o dopoldanski izmeni, čeprav so gotovo prakticirali tudi popoldansko polizmeno.

Delavci v raznih obratih (cinkarna, svinčarna) Premogokopne družbe v Zagorju ob Savi (ust. 1842) so delali 6 dni v tednu in 294 dni na leto.⁶ Nimamo nobenega razloga dvomiti v to, da je delovno leto tudi za rudarje štel enako število delovnih dni. Nedelovnih dni je bilo torej 71 ali približno 20 % ($\frac{1}{5}$).

² Državni arhiv Slovenije, Ljubljana (DAS), Raigersfeldov Diarj 1751—1756, podatki pod datumom 17. jan., 8. in 18. febr. 1756.

³ ADK, Novi komerc, Notr. Avstrija, fasc. št. 466. Prim. tudi Hermann Grosch, *Die Anfänge des Kohlenbergbaues... unter Maria Theresia*, Dissertation... Wien, 1937, str. 40, ter *Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart*, Klagenfurt 1953, str. 239—240.

⁴ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. 3480.

⁵ Arhiv finančnega ministrstva, Dunaj (AFM), Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1847.

⁶ Arhiv rudnika Zagorje (ARZ), fasc. št. VI.

3. Mezde

Kot najstarejši podatki o mezdah so spet znani za Vremski Britof in Labin.¹ V Britofu so tako pravi rudarji kot podložniki zaslužili dnevno 30 krajcarjev ali pol goldinarja in sicer 21 kr za 8-urno izmeno, 9 kr za popoldansko 4-urno polizmeno (12 fl mesečno). Labin je plačal nekoliko bolje (gotovo zato, ker je bilo delo teže in so stroški za življenjske potrebščine bili v Istri višji): za enako dolgo izmeno 24 kr, za polizmeno 10 kr, skupaj 34 kr (13 fl 36 kr mesečno). Sedaj tudi vemo, zakaj je popoldansko delo imelo ime »polizmena«; zato, da so lahko popoldansko delo posebej tarifirali in ga plačevali po nižji stopici, češ, delo po kosilu nima iste storilnosti kot jutranje in dopoldansko delo. Táko mezdno politiko so prakticirali le v čistilniških Vremah in Labinu.

Rudarji, ki so okoli 1790 kopali železovo rudo za mislinjsko fužino po pobočjih Pohorja, so za 10-urno izmeno prejeli na mesec le 8 fl 45 kr. Postransko delo na dnevnem kopu, popravilo rudniških poti in podobno so jim dvignili mesečni zaslužek na 11 fl.⁷

V Zagorju je vsaj novembra 1804 erar plačal bolje: mezde so se gibale med 45 in 51 kr na šiht. Mesečni zaslužek je torej znašal od 18 do 20 fl in še čez.

Nek podatek iz istega rudnika v Zagorju z letnico 1820 zatrjuje le splošno, da so rudarji plačani akordno po centu (56 kg) pridobljenega premoga; svečavo in smodnik da jim daje orožarna, toda denar za to da se jim odtrga od mesečnega zaslužka; v gotovini da se jim izplača le ostanek. Popravilo obrabljenega orodja in nakup novega sta šla iz podjetnikovega žepa.^{7a}

Slabše je plačal erar rudarje v »železniških« premogovnikih. Seznam delavcev za oktober 1844 ima celó pripombo, da je šla večina izstopivših rudarjev v službo k železnici zaradi višjih prejemkov, zlasti h gradnji železniškega predora med Slovensko Bistrico in Pragerskim. V »železniških« rudnikih je namreč vsaj septembra 1843 zaslužil predkopač (Vorhauer) 28 kr od izmene (to bi zneslo 11 fl 12 kr na mesec), kopač 24 kr (9 fl 36 kr), nestalni dnevničarji 20 kr (ali na mesec 8 fl).⁸ Skupino nestalnih dnevničarjev so prav gotovo sestavljali izključno okoliški podložniki.

Ti rudniki niso bili privatni, pač pa jih je v imenu države upravljala posebna premogokopna direkcija s sedežem v Leobnu. Njej sta bila, kar se tiče slovenskega dela Štajerske, podrejena dva rudosledna revirja. Vsako spremembo sta smela ta dva revirja izvesti, če sta poprej vprašala direkcijo in prejela od nje pritrdilen odgovor. Leobenski direkciji nadrejeni urad je bila dvorna komora na Dunaju.

Junija 1847 so rudarji konjiškega revirja nujno prosili svojega komisarja, vodjo revirja, naj doseže zvišanje mezd. Ta je res napisal vlogo in jo poslal v Leoben. S primerno naglico je direkcija posredovala komisarju odgovor oddaljene dvorne komore, ki se je glasil, da znaša za 8-urno izmeno predkopačeva meзда 30 kr, najnižja meзда starega kopača (Althauer) 24 kr, najvišja 28 kr, najnižja meзда mladega kopača (Junghauer) 20 kr, najvišja 24 kr, najnižja meзда motalcev (Haspler), dvigalcev vode (Wasserheber) in podobnih delavcev 18 kr, najvišja 22 kr, spenjalec rudarskih vozičkov (Förderer ali Huntstösser)

⁷ DAS, Zoisov arhiv, fasc. 29 (Rudniki in fužine).

^{7a} ARZ, spisi v jamomernici.

⁸ AFM, Slovenska Bistrica, fasc. za leto 1843—1844.

lahko prejme najnižjo mezdo 15 kr, najvišjo 18 kr. Pripis dodaja: Ker so se do sedaj delavci plačevali po najnižji tarifi (prvo navedene mezde), naj se jim dvignejo mezde v mesecih junij, julij, avgust in september na najvišjo postavko, vendar je treba vedeti, da velja dvig samo za navedene mesece. Ko bo — pravi vir — z novo žetvijo cena živil padla, naj se mezde spet znižajo na svojo prvotno, to je, najnižjo tarifo.⁵

Nekoliko pozneje so se mezde diferencirale; verjetno zato, ker je vodstvo rudnikov videlo, da cene viktualijam niso povsod enako nizke. Iz septembra 1848 so znani podatki, da so konjiški mladi kopači imeli mezdo 20—22 kr za izmeno, celjski 22—24 kr; tam in tu so imeli stari kopači enako mezdo 24—28 kr. Konjiška vozača premoga (Förderer) sta prejemale po 18 kr.

Kako so bili delavci, mojstri in uradniki plačani drugod? Oktobra 1843 je imel pri Premogokopni družbi v Zagorju ob Savi delovodja v cinkarni 20 fl na mesec (verjetno pa še brezplačno stanovanje ali morda stanarino), izdelovalec obojk ali trob (Muffenmacher) 14 fl mesečno, talilec v cinkarni 15 fl, v svinčarni 14 fl, njegov prvi pomočnik 11 fl, drugi pomočnik 10 fl, plavžarski mojster v svinčarni 25 fl mesečno, stanovanje verjetno brezplačno. Vidimo torej, da so nekatere kategorije delavcev imele isto mezdo kot rudarji ali celo še slabšo. Ker je imel tehnični direktor letnih dohodkov 800 fl, mu je torej znašala mesečna plača več kot 66 fl. Pri tem je imel prosto stanovanje, deputatni premog, velik vrt in dve kravi.⁹

Marca 1850 je imel upravitelj celjskega rudarskega urada letno 900 fl plače ali mesečno 75 fl (poleg tega je prejemal letno po 90 fl stanarine in po 30 fl za nakup drv). Celjski in konjiški posadni mojster sta letno prejemale bruto po 680 fl¹⁰ (mesečno nekaj več kot 56 fl).

Iz tega sledi, da je država prakticirala večji razpon plač: njeni strokovnjaki so bili bolje plačani kot pri privatnih podjetnikih, zato pa so bili rudarji in nekvalificirani delavci slabše plačani od tovrstnih delavcev pri privatnikih. Če računamo, da so rudarji in delavci zaslužili mezdo za 294 delovnih dni, preživeti pa so morali vseh 365 dni, potem vidimo, da so imeli nizko mezdo. Pri delovnih dneh jim moramo namreč odbiti 20 % mezde, da s tem pokrijemo nedelovne dni.

Zdi se, da so se po ukinitvi fevdalnega sistema mezde vsaj ponekod zvišale; verjetno pa so tudi cene živil poskočile. V celjskem rudarskem uradu so leta 1857 zaslužili: predkopač 40 kr dnevno, stari kopač 34—36—38 kr, mladi kopač 30 kr, vozač 28 kr; le neka ženska je prejemale po 20 kr za delovni dan.

Seveda bodo te mezde zgolj številke, dokler ne bomo ugotovili cen osnovnim življenjskim potrebščinam in tako izračunali kupno moč rudarjeve mezde. Toda ti podatki bodo morali obsegati kar nekaj desetletij, ker samo za določen dan ali zelo kratek časovni izsek izračunani podatki povedo kupno moč tistega dne — kar pa praktično nima nobene vrednosti. Jasno je, da je stala hrana v vaseh okoli Slovenske Bistrice manj kot v mestih ali industrijskih središčih, na primer v Zagorju in Trbovljah, da o Istri ne govorimo. Pri ugotavljanju življenjskega standarda delavcev skozi desetletja bomo morali upoštevati dobre in slabe letine, ostre in mile zime, cene stanovanj in oblek. Stroški za šoloobvezne otroke pa so poglavje zase.

⁹ ARZ, fasc. I.

¹⁰ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1850.

4. Prehranjevanje

V direktni zvezi z mezdo je vprašanje prehranjevanja.

Da ne bi bili delavci in rudarji izpostavljeni glede nakupa hrane odurom, so marsikje (na primer v idrijskem rudniku, v Zoisovih in Ruardovih fužinah itd.) oskrbovala delavce podjetja sama z glavnimi živili.

Premogokopna družba v Zagorju ob Savi je leta 1843 določila, da bo njen tehnični ravnatelj poleg drugih del oskrboval delavce s hrano.⁹

Toda tako ni bilo povsod. Za Labin vemo, da so se morali tamkajšnji rudarji leta 1798 sami oskrbovati z viktualijami. Dunajski mernik pšenice je stal 16—22 lir, turščica 9—10 lir (lira je takrat verjetno še imela 20 soldov). Za librico ali 300 g govejega mesa, če si ga dobil, si plačal 8—10—12 soldov (9 soldov = 5 kr), za ovčje meso 7—8—9 soldov. Masti in masla ni bilo moč dobiti, ker je bilo tam malo krav, pač pa si dobil olje. Svinjsko meso in slanina, kupljena na Reki, sta stala 20 soldov librica. Tamkajšnja enota vina, enaka trem avstrijskim seitlom (nekako 1,2 litra), je stala 10—12—14 soldov.¹

Enostaven račun nam pove, da je rudar lahko kupil za dnevno mezdo 34 kr v Labinu približno librico govejega mesa, enoto vina in nekako 2 kg pšeničnega kruha — ali librico slanine, pol enote vina in nekako 1 kg pšeničnega kruha; v obeh primerih mu je moglo ostati v žepu nekaj malega drobiža.

V Zagorju so 1805 trdili, da je to eden izmed najdražjih krajev na Kranjskem.¹¹ V poprečju desetletja 1795—1805 bi tam plačal po srednji ljubljanski ceni za mernik pšenice 5 fl 9 kr (torej je bila tu pšenica še vedno za $\frac{1}{3}$ cenejša kot v Labinu!), rži 3 fl 44 kr. Izračunali so, da je idrijski rudar izdal v štirih tednih ali pri 24 šihtih zaslužka 4 fl 22 kr za živila. Ker so se nekatere mezde za šiht gibale med 36 kr in 42 kr, je idrijski rudar prejel na mesec tudi do 14 fl 24 kr in celo 14 fl 48 kr. Ostanek mezde so potrošili za plačilo stanovanja, obutve, obleke in podobno.

5. Stanovanjsko vprašanje

V Labinu niso rudarji leta 1798 stanovali v rudarskih hišah, ki naj bi jih zgradila za njih reška rafinerija, ampak si je moral vsak rudar sam priskrbeti stanovanje.

V Zagorju ni bilo leta 1803 nič več tako. Erarna steklarna je že imela stanovanja za uradnike, rudarje in steklarje. Izvleček iz splošnega katastra iz leta 1835 ali kmalu po njem¹² ima popis vseh nepremičnin, ki so bile last rudarskega podjetnika Jožefa Atzla. Iz njega razberemo, da je ta imel stanovanjsko hišo, veliko 1091 m², hlév je bil velik 983 m², mlin 130 m², skladišče na bregu Save 115 m², stanovanjska hiša za rudarje pa 173 m². Hiša za rudarje res ni bila velika, saj je bil verjetno velik del rudarjev doma iz Zagorja in okolice. Namenjena je bila zlasti tistim, ki so prišli rudariti v Zagorje iz oddaljenih krajev.

Leta 1847 so prvo nadstropje nad nekdanjo brusilnico stekla preuredili v stanovanja za rudarje. Pozneje so zgradili še nekaj takih stanovanj. Pri rud-

¹¹ Idrijski rudniški arhiv, Idrija, serija G-M-S, fasc. III, 1796—1800.

¹² ARZ, spisi in karte v jamomernici.

niku železa blizu Litije je družba tudi imela stanovanjsko hišo za rudarje.⁶ Tudi službeni red za zagorske rudarje čistilnice sladkorja v Ljubljani iz leta 1854 govori o skupnih rudarskih stanovanjih.¹³

Lahko si predstavljamo, da so bili ti prostori bolj zasilna kot pa udobna stanovanja. Takrat nihče ni hotel in tudi mogel investirati veliko denarja v stanovanja.

6. Bratovske skladnice

Proti koncu 18. stoletja ni bila institucija bratovske skladnice (Bruderlade) že nič več novost in posebnost, zlasti tam ne, kjer je delalo v okviru istega podjetja več rudarjev ali celo rudarjev in fužinarjev skupaj.¹⁴

Dokaj dobro nam je znana ustanovitev bratovskih skladnic za Auerspergovo železarno v Dvoru pri Žužemberku. Osnovo za nastanek tega obrata je dala koncesija z datumom 20. februarja 1795; njegovo povečanje je omogočila koncesija z dne 19. julija 1799.¹⁵ Ko je delo v fužini dobro steklo, se je podjetnik pozanimal pri rudarskih oblasteh v Ljubljani, kako je z bratovskimi skladnicami. Ker tu niso imeli dovolj pojma o tem, so vprašali na Dunaj in od tam je res prišel dopis z datumom 10. junija 1799, s katerim so glede premoženja bratovske skladnice pri podjetjih sporočili naslednje: 1. Bratovska skladnica mora biti ločena od podjetja in se ne sme mešati z njegovim premoženjem; vodita jo dva odbornika ali Brudermeistera, izbrana izmed kontribuentov te skladnice, Speer in Gegenspeer; skladnica je vedno pri predstojniku podjetja, ki je kurator premoženja. 3. Namen skladnice je, pomagati revnim kontribuentom v primerih nesreče, bolezni ali v siceršnjih nujnih primerih, podeliti potujočim knapom ali fužinskim delavcem potnino (Reisepfening) in vsekakor tudi dati, če dopušča premoženje, osirotelim otrokom ponesrečenih kontribuentov podporo ali provizijo. Vsi izdatki se morajo opraviti z vednostjo kontribuentov. 4. Ne sme biti zlorab. O vsem se vodi evidenca in treba je imeti administracijo. 5. Če je dovolj denarja, je dovoljeno dati anticipacije kontribuentom v stiski in sicer do višine 25 fl brez obresti, toda s sukcesivnim odtegotvanjem od mezde. Kdor prejme več kot 25 fl, mora izstaviti dolžno pismo in plačati skladu obresti, ki so običajne v deželi. Ob koncu leta je treba pregledati, koliko je bilo neprimernih izdatkov, če so kapitalije zagotovljene itd. To naj se sporoči — pravi dopis — upravi plavža kneza Viljema Auersperga, da bo takoj ločila premoženje bratovske skladnice od premoženja podjetja po citiranih načelih.¹⁶

Pod montanisticum sta spadala rudarstvo in fužinarstvo. Ker sta imeli bratovske skladnice obe navedeni panogi, sledi iz tega, da je ta oblika zavarovanja bila tipična samo za montanisticum (če drugega ne, je vsaj izrazoslovje bilo tipično). Vsi plavži na Slovenskem kot tudi drugod so imeli poleg rudarjev zaposlene še fužinarje. V takem podjetju je bratovska skladnica veljala za obe vrsti delavcev. Pozneje bomo videli, da je ponekod veljala bratovska skladnica tudi za steklarje, za steklarske delavce, torej za ljudi, ki niso bili niti

¹³ ARZ, fasc. VIII.

¹⁴ Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, 302, 500—501.

¹⁵ DAS, Gubern, arhiv, Reg. VIII, fasc. 31—2, 1835—36.

¹⁶ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, fasc. št. 1627.

rudarji niti fužinarji. Zakaj tu izjema? Zato, ker je bila bratovska skladnica res ustanovljena za rudarje in so ji steklarje priključili, ker je bil lastnik podjetja, v katerem so delali rudarji in steklarji, ena in ista družba. Socialno zavarovanje je ta potemtakem unificirala.

Ta »steklarska« izjema se je uveljavila v Zagorju ob Savi. Predlog za ureditev bratovske skladnice erarnih rudarjev in steklarjev iz leta 1805 pravi, naj se skladnica vsekakor ustanovi. Za njenega tajnika (Bruderschreiber) naj se imenuje tamkajšnji uradni pisar, predstojnika (Brudermeister) pa naj bosta dva: prvi naj se izbere med tovarniškim osebjem (torej med steklarskimi delavci), drugi med rudarji. Določeno je bilo, naj se od vsakega goldinarja zaslужka na mesec odtegne 3 kr za bratovsko skladnico (5 ‰). Njej naj se tudi dovoli, da prodaja kontribuentom sveče in maščobo; dobiček te trgovine je njen. Iz dohodkov so se kupovala zdravila, poravnala polovica kirurgove in polovica učiteljeve plače (ta je učil rudarske otroke). V primeru, da tudi tako ne bi bilo dovolj dohodkov, naj bi prva leta plačevala kirurga z 200 fl tamkajšnja gosposka (Herrschaftskassa).⁴

Bratovska skladnica erarnih rudarjev in steklarjev je bila sploh posebnost. Videli smo, da predlog pravi, naj se skladnica vsekakor ustanovi. Kaj je mišljeno s tem? Po vsej verjetnosti gre za reorganizacijo skladnice, ki je že delovala, pa je propadla. Kajti na iste rudarje in steklarje se nanašajoči podatek iz novembra 1804 pravi, da je imela bratovska skladnica 2226 fl prejemkov in 1700 fl izdatkov. Med prejemki se navajajo dobički pri prodani pšenici, vinu, olju, svečah, maščobi, med izdatki stroški za nakup vina in pšenice. Opomba še dodaja, da so vino kupili za 1200 fl, prodali za 1516 fl.¹⁷ Pri tem ne gre toliko za več kot 25-odstotni profiit, kolikor bolj za vzdrževanje bratovske skladnice v obliki nekoncesionirane konsumne trgovinice in zalaganje delavcev z viktualijami. Kot je bil dobiček trgovine znatna finančna podpora bratovske skladnice, tako je sam konsum odraz težnje delavcev in rudarjev, da se zalagajo sami s hrano brez posredovanja oderuhov. Morda je prišlo pri konsumu do poneverb in goljufij, pa so vse skupaj likvidirali in ustanovili novo bratovsko skladnico. Zanimivo je nasprotje, ki se tu pojavi: v zaščito pred navijalci cen se organizira oblastno nepriznani konsum, ki pa nastavi lastnim delavcem skoraj oderuške cene — da bi z dobičkom pomagal bratovski skladnici lastnih delavcev.

Leta 1847 je določila Premogokopna družba v Zagorju ob Savi, da se od trga stalnemu delavcu (seveda tudi rudarju) pri mesečnem zaslužku od vsakega goldinarja 2 kr za bratovsko skladnico.⁶ Tu je bila dajatev že nižja za 1 kr v primeri z erarno iz leta 1805 — verjetno zato, ker je bilo kontribuentov sedaj več.

Pri Premogokopni družbi je delavec v primeru bolezni prejel 10 kr dnevno. Zdravila je plačevala skladnica. Če je delavec postal za delo popolnoma nesposoben, je prejemal dnevno 10 kr od skladnice, 10 kr pa je primaknila družba do konca njegovega življenja.

Da se odteguje po 2 kr od goldinarja, je določil tudi službeni red za nadzornike pri Premogokopni družbi čistilnice sladkorja v Ljubljani, ki je bil objavljen v Lokah pri Zagorju 1. septembra 1854.¹⁸ Službeni red te družbe za ves rudarski personal z dne 20. novembra istega leta pravi, da je bila s 1. ma-

¹⁷ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. št. 3493.

jem tu spet upeljana bratovska skladnica. Če je bila »spet« upeljana, kdaj je bila potem prvič? Družba je priposestvovala že obdelovan rudnik od prejšnjih lastnikov v Zagorju leta 1839. Če že niso imeli ti svoje skladnice ali se niso priključili kakšni večji sosednji skladnici, potem je družba sama kmalu po 1839 res prvič upeljala svojo lastno skladnico. Morda so jo vodili precej po domače, morda je imela večje izdatke kot dohodke in so jo zato reorganizirali? Ker je imel novi rudarski red (»Franc Jožefov rudarski red«), ki je izšel 25. maja 1854, jasnejše določbe o funkciji bratovskih skladnic, so na osnovi njegovih paragrafov, znanih sicer že pred 25. majem, reorganizirali skladnico pri rudniku in tako »prečiščeno« spet upeljali. Tudi tu je vplačilo znašalo 2 kr od vsakega goldinarja mesečnega zaslužka.

V primeru bolezni je skladnica plačala vsakemu kopaču 12 kr, vsakemu vzniku huntov iz jame 10 kr »bolniškega šihta« proti pokazilu zdravniškega računa. Pri nesreči je plačala skladnica enako vsoto. Posebni dohodek skladnice je predvideval 17. člen službenega reda, ko je določil, da kdor bo prišel pijan na delo, ne bo pripuščten k delu in bo prvič kaznovan z dnevnicom (zaslužkom za eno izmeno), ki bo pripadla bratovski skladnici (torej ne podjetju!), drugič bo izgubil dve dnevnic v korist skladnice, tretjič bo odpuščen iz službe. V tem primeru vidimo, da je čistilniška družba podpirala skladnico tako, da ji je odstopila dnevnicom kaznovanega rudarja. Če je družba podpirala skladnico še s kakšnimi drugimi dotacijami, ni znano. Vsekakor ni o tem v službenem redu nobenih določb več.

V splošnem lahko rečem, da se je prav v predmarčni dobi (1815—48) trdneje organiziral sistem bratovskih skladnic in to zaradi najrazličnejših prejšnjih izkušenj (bridkih in povoljnih), dalje ker je število rudarjev in fužinskih delavcev naraslo in je bil zato pritisk na upeljavo in funkcioniranje skladnic večji kot prej, končno in ne nazadnje so razne družbe same resneje tretirale to obliko socialnega zavarovanja svojih delavcev. Rudarski red iz 1854 je nekaj klasičnih določb tudi uzakonil. Na primer: točka 4 § 213 je govorila o načinu zavarovanja in upravljanja premoženja skladnic, o jamstvu zanjo, o pregledu in rešitvi računov. V smislu § 210 je bil vsak lastnik premogovnika dolžan, organizirati samostojni sklad ali pa se z dovoljenjem rudarskih oblasti pridružiti drugim rudarskim podjetnikom (če sam ni imel dovolj številnega personala). Dalje je § 213 govoril o predpisih za statute bratovskih skladnic. Statute naj sestavi — v smislu § 212 istega zakona — odbor rudarjev s sodelovanjem rudniške uprave, pregledajo in odobrijo pa naj jih rudarske oblasti. Končno je § 210 govoril o podpori pomoči potrebnim rudarjem, njihovim vdovam in sirotam. Niso pa več omenjeni potujoči knapi in fužinski delavci. Po ukinitvi fevdalnega sistema se je govorilo o fluktuaciji delavcev; za to pa niso dobili potnine (Reisepfening). Seveda je tudi točka 3 § 213 govorila o preprečevanju denarnih zlorab bratovskih skladnic. Morala se je voditi evidenca o izdatkih in podobno.

7. Število rudarjev v premogovnikih

Razumljivo je, da je bilo v času razvijanja premogovništva zaposlenih le majhno število rudarjev. Seveda je pojem »majhnega števila« zelo relativen: v 18. stoletju je 30 rudarjev v nekem premogovniku bila visoka številka; danes nam ne predstavlja nič.

Baronu Rakovcu-Raigersfeldtu so kopali 1756 štirje kmetje,² marca 1805 je delalo v erarnem premogovniku v Zagorju 20 rudarjev, v steklarni 17 delavcev,⁴ Rosthornom na Lešah 1839 že 45 rudarjev poleg velikega števila železarjev,¹⁸ 1808 v vseh štirih rudnikih v Zagorju 60 rudarjev, erarni rudnik v Trbovljah 1848 je imel 10 rudarjev, v Hrastovcu pa 18 rudarjev. Septembra 1848 je delalo v obeh spodnještajerskih erarnih revirjih okrog 50 rudarjev in nadzornikov.

Novembra 1843 so neznanzi vlomili v blagajno Premogokopne družbe v Zagorju ob Savi. Ob tej priliki se je sestalo tudi vodstvo njenih rudnikov in ugotovilo, da je zaposlenih 32 rudarjev (od tega osem kopačev), da pa jih je preveč in jih bo treba nekaj reducirati. Istočasno je bilo zaposlenih v upravi 8 ljudi, v raznih obratih (cinkarna, svinčarna, opekarna, kovačija itd.) 47 delavcev, dalje 3 tesarji, 3 zidarji itd.⁹ V vsem je imela družba takrat okoli 100 zaposlencev. V primeri z železarskimi obrati na Gorenjskem, v Dvoru in na Prevaljah je to sorazmerno malo.

Prav gotovo ne pretiram, če trdim, da je bilo leta 1847 (ko je bila proizvodnja premoga na slovenskem narodnostnem ozemlju najvišja v času fevdalnega družbenega sistema) vseh premogovniških rudarjev na slovenskem ozemlju okoli 500 — pa še to raje manj kot več. Medtem ko so bili po letu 1848 vsi pri rudnikih zaposleni ljudje mezdni delavci, je za čas fevdalnega družbenega sistema teže ugotoviti, kdo je bil samo na mezdo navezan rudar in kdo v prvi vrsti podložnik, potem šele rudar.

8. Kriza leta 1816

Gospodarske krize po likvidaciji Ilirskih provinc se želim lotiti v luči funkcioniranja bratovskih skladnic, ker je važno ugotoviti, kako so takrat podpirali reducirane delavce. Krizo želim prikazati predvsem v železarstvu, ker je bilo premogovništvo še prešibko, da bi mogli pri njem govoriti že takrat o izrazitih krizah in konjunkturah.

Vojne redno povzročé resne motnje v gospodarstvu. Da je s tem prizadet tudi delavski razred, se razume samo po sebi. V naši novejši zgodovini so bile zlasti pomembne vojne proti republikanski in nato cesarski Franciji v začetku 19. stoletja. Ilirske provinc (1809—1813) so razkosale Slovence na dva, več ali manj različna gospodarska sistema. Po likvidaciji provinc in vzpostavitvi svetoaliansne predmarčne dobe so bile razmere na tržišču, važnem za notranje-avstrijske proizvode, že precej drugačne kot pred ustanovitvijo provinc. Takoj po umiku francoskih čet iz zahodne polovice slovenskega narodnostnega ozemlja je vdrlo v Italijo in Levanto, torej v Sredozemlje, angleško in švedsko železo in angleški svinec.¹⁹ Podatki pravijo, da so bili Angleži in Švedi celó v Trstu za 20% cenejši od kranjskih in koroških fužinarjev. Podobno je bilo tudi s svincom. Že tako so neposredno po likvidaciji provinc ostale velike zaloge svinca, namreč kar 1455 ton (cent ali 56 kg po 9 fl 30 kr, kar je predstavljalo skupno imobilno vrednost 246.818 fl), leta 1815 pa so proizvedli novih 2764 ton svinca (v celovski kresiji 408 ton, v beljaški 2337 ton, v postojnski 19 ton).

¹⁸ Koroški deželni arhiv, Celovec (KDA), Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d.

¹⁹ DAS, Gubern. arhiv, Reg. VIII, fasc. 58, 1817—34.

Te razmere so domače podjetnike in delavce spravile v hudo krizo. Ta je bila najboljčutnejša v letu 1816 in še nekaj časa v naslednjem letu. Fužinar Zois (Javornik, Bohinj) je odpustil 350 delavcev, fužinar Ruard (Sava, Mojstrana) pa celo preko 600 ljudi. Auersperg je v Dvoru odpustil 124 delavcev. Leta 1809 so imeli Železniki, Kropa in Kamna gorica 113 podjetnikov ali deležnikov pri plavžih in 1390 delavcev, leta 1816 le še 25 deležnikov in 860 žebjarjev. V posameznih krajih je bilo takole: Pred ustanovitvijo provinc je imela Kamna gorica 14, Kropa 58 in Železniki 41 podjetnikov, v krizi pa Kamna gorica 5, Kropa 12 in Železniki 8 deležnikov. Leta 1809 je imela Kamna gorica 350, Kropa 620 in Železniki 420 žebjarjev, leta 1816 Kamna gorica 208, Kropa 360 in Železniki 292 delavcev.

Zanima nas vprašanje, kaj je bilo z denarjem, ki so ga vložili v skladnico tisti gorenjski rudarji in fužinski delavci, ki so jih v času krize reducirali. Iz vsega, kar vemo o skladnicah, ni mogoče zanesljivo ugotoviti, da so smeli reducirani delavci zahtevati od skladnice, da jim vrne vloge. Morda so vzeli predujme in se jih obvezali vrniti ob ponovni zaposlitvi. Kriza namreč ni trajala dolgo; ko je prešla, se je uveljavila močna konjunktura. Ker so bili reducirani predvsem nekvificirani delavci, izmed katerih so mnogi imeli večje ali manjše posestvo, je sploh vprašanje, koliko izmed njih je bilo članov bratovske skladnice. Vsekakor bomo glede poslovanja skladnice v tej krizi ostali še nekaj časa v dvomih. Ko bomo dobili vsaj nekaj bolj konkretnih podatkov ali namigov, bomo mogli odgovoriti točneje na postavljeno vprašanje.

9. Izjemni položaj rudarjev

Že zelo zgodaj v srednjem veku so oprostili vojaške službe in drugih težjih obveznosti vse fužinske in druge rudarske delavce. Ko se je uveljavila nova rudarska panoga, kopanje premoga, je to pravilo — ni dvoma — veljalo tudi za rudarje v teh rudnikih. O tem pravilu se v mirnih dobah ni veliko pisalo, kadar pa je bila vojna, so se vsi nanj sklicevali. Zato bomo še največ podatkov o tem, česa vsega so bili rudarji in fužinarji oproščeni, našli v spisih iz vojnih časov.

Poročilo iz leta 1847, ki govori o delavcih v obratih Premogokopne družbe v Zagorju ob Savi, je še kar precej zgovorno.⁶ Pravi namreč: »Delavci niso (sc. nikoli do tega časa) plačevali niti državi niti cerkvi niti občini denarja ali ročne tlake; plačali so le duhovščini za pogreb.« Ker to poročilo ne izvzema iz pravila rudarjev ali o njih ne govori še posebej, je jasno, da pojem »delavcev« vsebuje tudi pojem »rudarjev«. Ker je bilo leto 1847 mirno leto, se o rekrutaciji za armado ali sploh o vojaški službi ne govori (popravilo cest, prenočevanje vojakov, prevažanje ali prenašanje njihove prtljage in podobno).

Kar pa se tiče dogodkov v revolucionarnih letih 1848 in 1849, v doslej pregledanih virih nisem še nikjer naletel niti na najbežnejšo omembo, da so bili delavci in rudarji v naših premogovnih rudnikih nemirni ali da jih je zajelo revolucionarno gibanje.

Vsi nekdanji fužinarski redi so določali, da podjetniki drug drugemu ne smejo odvzemati delavcev in da ne smejo sprejeti na delo delavcev, ki niso imeli potrdila prejšnjega podjetnika, da so sporazumno zapustili delo. Isto

pravilo je veljalo tudi za rudarje in rudarske podjetnike. Včasih so poskušali vrniti pobegle delavce na zelo drastičen način.

Za štirimi delavci in eno delavko, ki so pobegnili iz rudnika Mrzle vodice, ki je bil last reške čistilnice sladkorja, je bila izdana 6. septembra 1793 tiralica. Pobegnili so Luka Föman, okoli 60 let star Gorenjec, zaposlen v Mrzlih vodicach 9 mesecev; potem njegov 14-letni sin Martin, vajenec (Pursch). Oba sta se preživljala tudi s petjem in prosjačenjem. V Mrzlih vodicach sta pustila ženo oziroma mater, ki je potem živela v veliki bedi. Pobegnila sta dalje Matevž Kralj, ki je prišel spomladi tega leta v rudnik iz Celja, in njegova žena (Lukova hčerka, ki se je poročila z Matevžem v juniju). Peti nesrečnež, ki so ga iskali s tiralico, je bil 22-letni Tomaž Korošec, tudi Gorenjec, zaposlen v Mrzlih vodicach 7 mesecev.²⁰

Ni dvoma, da je bil beg samovoljen, in prav tako ni dvoma, da so pobegnili zato, ker je rudnik plačeval za delo beraške mezde (primerjaj Labin!). Delavcem, ki so prišli z Gorenjskega in iz Celja, torej iz krajev z nekoliko boljšimi mezdami, ni preostalo drugega kot postranski zaslužek v obliki dvomljivega gostilniškega petja in prosjačenja pri gostih, dokler jim tudi to ni postalo odvratno. Kam so šli, ni znano, in kaj se je z njimi zgodilo, če so jih ujeli, tudi še ne vemo. Gotovo je, da so dobro situirani rudniki obdržali delavce pri sebi s solidnimi mezdami, nesolidni rudniki pa so se morali posluževati tiralice.

10. Službeni redi

Službeni redi, ki so vsote internih predpisov za delo v rudnikih, so bili zapisani sicer precej pozno, šele po sredini 19. stoletja, vendar niso nobena nenadna novost; so le zapis v praksi že dolgo veljajočih norm, ki so se izkristalizirale na osnovi dolgoletnega dela v rudnikih. Zlasti so hoteli pisati službene rede po objavi rudarskega zakona iz leta 1854. Prvi službeni redi so ohranjeni v rokopisih¹³ in jih verjetno še niso tiskali.

Službeni red, ki ga je objavila 1. septembra 1854 rudniška uprava Družbe ljubljanske čistilnice sladkorja za svoje rudniške nadzornike (Steiger), določa med drugim tudi to, naj kopači in vozači nakopljejo in izvozijo iz jame v eni izmeni 80 vozičkov ali huntov premoga po 280—336 kg. Ta točka je zanimiva, ker lahko izračunamo, da so takrat normalno zmogli v eni uri naložiti skoraj 7 huntov premoga ali — če računamo poprečni volumen čistilniškega hunta 300 kg — nekako 2100 kg, v eni izmeni približno 25 ton premoga. Ko sta se pozneje tehnika kopanja premoga in njegovega izvoza izboljšali, so gotovo normo dvignili. Tu naj pripomnim, da je družba uporabljala zelo majhne vozičke. Hunt v premogovniku Leše pri Prevaljah je vsaj 1848 vseboval 16 centov ali skoraj 900 kg premoga.

Neka druga določba istega službenega reda pravi, da se prične z delom točno ob šesti uri zjutraj. Da se bo točno pričelo, bo zvonec prvič zvonil ob 5. uri 30 minut in bo potem pozvonil vsakih 5 minut. Vsi rudarji se zberejo ob 6. uri v čakalnici in prično moliti. Po molitvi je bilo pozivanje vsega personala (Apel). — Pozneje so temu prostoru rekli »klicalnica«. Kdaj je bila

²⁰ Mestni arhiv ljubljanski, Reg. I, fasc. 224.

vpeljana navada molitve pred odhodom v rudnik, je težko reči, mora pa biti zelo stara.

Službeni red za predstojnike (Vorsteher) iste družbe je bil izdan 22. novembra. Najprej govori o uniformah, ki naj si jih priskrbijo predstojniki. Ti morajo biti prvi v jami in oditi poslednji iz nje. Pregledovati so morali rudarske sobe in paziti na red v njih. Ker so, pravi službeni red, nekateri delavci vdani žganju, prinesejo v ponedeljek pijačo v čakalnico. Taki delavci se ne smejo pripustiti k delu in je treba vsako pijanost javiti službeno in vsem sporočiti, da je za to določena kazen. Takšno opozorilo je bilo utemeljeno, saj se je s tem možnost nesreče za vinjenega delavca in njegove tovariše povečala, storilnost pa zmanjšala. Zanimivo je, da red še posebej omenja ponedeljek kot dan največje verjetnosti prinašanja alkohola na delo. S tem se namiguje na staro razvado »plavega ponedeljka« in boj proti njemu.

Istega dne je izšel službeni red tudi za nadkopače (Oberhauer). Njihova naloga je bila, skrbeti za vse rudarje, ki so bili zaposleni pri kopanju premoga v jami (Förderungspersonal), in zapisovati število napolnjenih huntov. Strogo je bilo prepovedano, da bi v času vračanja iz jame opoldne ali zvečer kdor koli dajal za rudarje znak za odhod s tolčenjem na hunt. To je smel napraviti samo predstojnik po svoji žepni uri.

Še posebej moram opozoriti na § 14, v katerem se prepoveduje, sporazumeti se s posameznikom ali vsem »Förderungspersonalom« z namenom, škodovati družbi. Kdor bi se pregrešil proti zakonom (rudarski red iz 1854 je namreč določal kazen za tistega, ki bi rudarskim družbam kakor koli škodoval), bo kaznovan. Ta paragraf ni novost, saj je šlo v bistvu za to, da se dogovorjena, organizirana stavka razglasi za protizakonito dejanje. Službeni red je celo kar navedel kazen za tistega, ki bi se pregrešil proti § 14. Sicer do takrat ni bilo v naših premogovnikih še nobene stavke ali podobne oblike organiziranega odpora, toda izkušnje od drugod so našle odmev v citiranem službenem redu. Odpor proti maltretiranju, nizkim mezdami in podobno je bil pa tako preizkušen vedno in povsod.

Končno je bil objavljen v Lokah 20. novembra 1854 službeni red za vse rudarsko osebje Družbe čistilnice sladkorja v Ljubljani. Ta je razdelil zaposlene v 7 skupin: 1. uradniki, rudarski upravitelj, nadzornik v rudniku; 2. nadzorni personal, to je, predstojnik, tehtničar, nadkopač; 3. rudarski tesarji; 4. kopači; 5. zavirači (Bremsler); 6. vozniki in odbijači (Förderer oder Huntstösser); 7. delavke.

Rudarski upravitelj (Bergverwalter) vodi kopanje v jamah, določa mezde, mesečno izplačuje, dobi denar od direkcije in predlaga račune. Delovni red mu je dala direkcija čistilnice sladkorja v Ljubljani. Rudniški nadzornik vodi nadzorstvo nad vsem nadzornim in delovnim personalom in izda ob zaključku vsakega meseca rudarski račun. Delovni red mu je dal rudarski upravitelj. Predstojnik vodi nadzorstvo nad vsem personalom za odkopavanje in odvažanje in to ves čas dela v rovu. Delovni red mu je izročil rudarski upravitelj. Nadkopač ima nadzorstvo nad delavci, ki vozijo hunte. Tehtničar (Wagmeister) tehta premog in to vpisuje v vagonsko in tovorno knjigo. Tesarji (Zimmerlingi) vzdržujejo jamske proge in vsa popravila. Kopači so razen nekaj izjem zaposleni na odkopnih mestih. Vsak kopač ima svojega vozača, ki mu ne samo pomaga pri odkopu in zavarovanju opaža, ampak tudi odvažava premog z odkopa

do izvoznega jaška oziroma vpadnika in dovaža od tu do delovišča tesarski in jamski les. Dva do štirje kopači so kot nadomestniki v primeru bolezni ali sploh pripravljeni enemu ali drugemu za pomoč. Od vpadnika na prosto vozi druga ali posebna garnitura voznikov. Zavirač spne dva vozička, ju učvrsti z napravo, prazne vozičke ob zazvornitvi spusti po progi. Dva vozača, ki odrineta ob zazvornitvi oba polna vozička, odvreta prazne vozičke. Polne peljeta v skladišče na prostem. Ena ali dve ženski tam očistita (zunanost vozičkov ali premog?) in zvrneta vozičke na voz, če so vozniki pri roki. V rovu je številčnica z dvema kazalcema. Prvi kazalec kaže število izpeljanih huntov v enem šihetu, drugi pa število dodelanih šihetov v vsem mesecu. Kopači odnesejo s seboj pri opoldanskem in večernem odhodu iz jame orodje in ga izročijo rudniškemu kovaču za priostritev v času med 12. in 13. uro ali po delu. V zameno dobijo drugo orodje. Delavci so podrejeni nadzorniku. Delovni čas traja od 6. do 12. ure in od 13. do 18. ure.

Te podatke sem podrobneje navedel zato, da vidimo, na koliko skupin je bil razdeljen ves personal, kakšna je bila organizacija dela, kakšne so bile dolžnosti posameznih organov in vsega delavstva ob samem začetku kapitalističnega družbenega sistema. Mnogo elementov izvira še iz fevdalnega obdobja, mnogo novih pa je prišlo v službene rede med razvojem kapitalizma. Primerjava teh prvih službenih redov z vsemi poznejšimi bi dala prav zanimivo sliko razmer v premogovništvu.

Za obravnavani rudnik je bila vrhovna instanca rafinerijska družba. Njej je bil podrejen rudarski upravitelj (tehnični ravnatelj premogovnika); njemu sta bila odgovorna za svoje delo rudniški nadzornik (inšpektor personala) in predstojnik (nekakšen obratovodja). V splošnem je bila dobro izvedena delitev dela, ki ima svoj koren v letu 1839, medtem ko je Premogokopna družba v Zagorju ob Savi mogla to izvesti šele leta 1842, ko se je ustanovila, Tržaška premogokopna družba v Hrastniku in Dolu pa celo šele ob svoji ustanovitvi leta 1845. Vse te družbe so imele za upravitelje strokovnjake, ki so prej bili zaposleni na Češkem in Zgornjem Štajerskem in so od tam prinesli v Zasavje svoje izkušnje in metodo dela.

Kako je bilo na Lešah, v najmočnejšem premogovniku na Slovenskem približno od 1840 do 1850? Da so že zelo zgodaj sprejeli za vodstvo dela sposobne strokovnjake, ni dvoma. Koroška jih je imela dovolj, kot je imela dovolj tudi dobrih rudarjev. Eden izmed strokovnjakov, po imenu Poschinger, je leta 1846, ko je bil še učenec rudarske akademije, pisal priročnik ali učbenik po predavanjih znanega montanista profesorja Tunnerja.²¹ Ta učbenik so lastniki premogovnika, železarji Rosthorni, pozneje spravili v svoj arhiv. Tako so se nam ohranila poleg predavanj o geologiji, jamomerstvu, geofiziki, geometriji tudi navodila, kako naj se postopa z rudarji. Zelo verjetno je, da so to teorijo na Lešah tudi praktično izvajali.

Glede prehrane — pravi učbenik — je včasih dobro, da rudarje oskrbuje rudnik, včasih pa, da se jih oskrbuje na tarifni način ali tudi gratis. Včasih naj se za to ne skrbi, toda vedno je treba paziti, da se jih ne prepusti oderuhom in preprodajalcem.

Delavec naj ima dober zaslužek. Bolje je, dati dva groša več in dobiti za 4 groše večjo storilnost, kot pa plačati 2 groša manj in dobiti za 2 groša

²¹ KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj a.

manjšo storilnost. Dogovora o akordnem delu se moramo strogo držati; ne smemo se prerekati in ne omejevati akorda (kot na primer pri cesarskih obratih). Izpeljavo akordnega dogovora ne smemo prepustiti ničvrednežu. Kratke akordne periode so dobre, posebno še tam, kjer pride večkrat do sprememb. Akordira naj se z vsakim posebej, ne s celimi skupinami. Tudi se ne sme nikogar siliti, še manj zbirati za enako mezdo neenake delavce. Če dela vsak rudar zase, je bolje zanj in za podjetnika. Postopa naj se tako, da bodo rudarji bolje zaslužili v akordu kot v izmeni. Izjema naj bodo le stari delavci. Pri šihtni mezdi naj ne bo preveč stopnjevanj; akord lahko uporabimo kot izravnavo. Dober akordni kopač je tudi dober šihtni kopač, ker se nauči prednosti akordiranega dela. Mnogo prispeva k temu tudi navada. Delavce na akord in na šiht je treba često menjati zaradi izravnave zaslužka, ker bi bili sicer mnogi šihtni delavci preveč prikrajšani v zaslužku. Tudi se z menjavami laže oceni neko delo in ljudi.

Rudarji naj ne stanujejo daleč, naj ne bodo poročeni in naj doma ne delajo.

Tako je učil Tunner. Že večkrat citirani službeni red za ves personal iz leta 1854 piše le še to, da se šihthne mezde merijo po pridnosti in spretnosti. O menjavanju delavcev, o niansiranju akordnega dela in podobno se ne govori več, ker se Tunnerjeva teorija ni dala v praksi dobro izpeljati. Službeni red že postavlja število 80 kot normo nakopanih in izpeljanih huntov premoga. Torej je bil službeni red strožji od uvidevnih pravil izkušenega profesorja. Tunner se je dobro spoznal v psihologiji rudarjev in njihovega dela, službeni red pa ni preveč upošteval razlik v zmogljivosti delavcev. Kdor norme ni dosegel, je imel slabšo mezdo, kdor jo je presegel, je gotovo prejel premijo.

11. Nekaj drobnih dodatkov

Poročilo za Labin iz leta 1798 pravi, da so rudarji, posebno tujci, bledega obraza in često bolni, to pa verjetno ne zaradi slabega zračenja (o tem se ne pritožujejo), pač pa zaradi bednega življenja in pomanjkljivega oskrbovanja v času bolezni, največ pa zaradi izparevanja blata pri plimi in oseki. Pri tem naj dodam, da so poročilo o Labinu pisali strokovnjaki iz idrijskega rudnika živega srebra, kjer se je v desetletjih izoblikovala dobra oskrba bolnikov in preskrba delavcev s hrano.¹¹ Idrija je imela, kot vemo, že zelo zgodaj svojega zdravnika, svojo lekarno in sistematično preskrbo rudarjev s hrano.

Glede otroškega dela v premogovnikih tole: Premogokopna družba v Zagorju ob Savi je leta 1847 še posebej poudarjala, da otrok do 14. leta ne zaposluje, ker so prešibki. Tudi drugi rudniki ne omenjajo otroškega dela. Povsem verjetno je, da jih v fevdalnem sistemu še niso zaposlovali, po letu 1850 pa vse bolj pogosto.

Že 1804. so dobivali erarni steklarji in rudarji v Zagorju deputatni premog. Od takrat vedno naletimo na vesti, da so rudarji prejeli po 200 kg, 500 kg in tudi več deputatnega premoga. Leta 1850 je prejel celjski rudarski upravitelj 12 ton deputatnega premoga. Dalje je v Zagorju že 1805. prejel 1,1 tone takega premoga tudi kirurg.

Leta 1843 je predstojnik slovenjebistriškega revirja dobival na mesec po 2 fl za stanarino (Quartirgeld), po dva delavca skupaj pa 1 fl 20 kr mesečno za stanarino.

Službeni red za ves personal rudarjev družbe ljubljanske čistilnice sladkorja pravi, da je določena posebna ženska, ki pospravlja stanovanje, kjer počivajo rudarji. Vsak dan ob 11. uri je morala zakuriti štedilnik, ki je bil skupni, napolniti vse lonce z vodo ter pristaviti jedila, ki jih je bilo treba skuhati. To vse je morala napraviti do 12. ure. Rudarji so pojedli in morali biti ob 13. uri spet nazaj ob udarcu ure ali zvonjenja v stolpu. Rudarja, ki je bil len, malomarn ali je »čez njega prišla kakšna pritožba«, so poklicali in pred vsemi opomnili. Če se je to večkrat ponovilo, so ga odpustili z dela s 14-dnevnim odpovednim rokom.

Cukrarniškim rudarjem so izplačevali mezde vsako drugo soboto popoldne. Med mesecem so lahko prejeli tudi predujem, toda ne do višine mesečne mezde.

Jože Šorn